

УДК 343.77(477)

О. В. Денисова, здобувач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65068, Україна

АНАЛІЗ ВІДПОВІДНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ НОРМАМ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ЩОДО КАТУВАНЬ

Статтю присвячено аналізу відповідності національного кримінального законодавства положенням міжнародно-правових актів, що забороняють застосування катувань. Проаналізовано рівень імплементації міжнародних норм у вітчизняне кримінальне законодавство та стан впровадження європейських стандартів у практику діяльності українських державних органів.

Ключові слова: катування, національне кримінальне законодавство, міжнародно-правові акти, відповідність законодавчих положень.

Одним з пріоритетів у зовнішній політиці Україна задекларувала вступ до Європейського союзу. Тому у нормотворчій діяльності держави з'явився такий напрямок, як адаптація національного законодавства до законодавства Європейського союзу. Для закріплення цієї мети 14 вересня 2000 року було прийнято Указ Президента України "Про програму інтеграції України до Європейського союзу" (далі — Програма). Цією Програмою визначено основні інституційні, організаційні та фінансові питання інтеграції України до європейської спільноти. Також Програмою встановлено, що створення умов для набуття Україною членства в ЄС означає, насамперед, що всі нормативні акти щодо забезпечення та гарантування прав і свобод людини, які приймаються після вступу в дію наведеного вище акту Президента, повинні бути узгоджені з нормами європейського законодавства, відповідати їм та запроваджувати в певних галузях законодавства і правовідносинах правовий режим, який притаманний країнам Західної Європи.

Також статтею 3 Кримінального кодексу України встановлено, що законодавство України про кримінальну відповідальність складає Кримінальний кодекс України, що ґрунтується на Конституції України та загальноприйнятих принципах та нормах міжнародного права. Закони України про кримінальну відповідальність мають відповідати положенням, що містяться в діючих міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких дано Верховною Радою України [1, 131]. Зазначене означає, що закони, які приймаються з метою конкретизації конкретних конституційних прав та свобод людини, зокрема, права на свободу від катувань, не можуть обмежувати останні у їх змісті, а мають перебувати у повній відповідності зі змістом конституційних прав та свобод, відповідати міжнародно-правовим стандартам та інтересам суверенної України як держави правової та демократичної.

На сьогодні загальним питанням, що в цілому стосуються прав людини, їх реалізації і гарантування, в тому числі забезпечення найважливішого права людини на свободу від катувань присвячено достатньо велику кількість наукових досліджень у галузі загальної теорії права, міжнародного права та інших галузевих юридичних науках. Серед них праці таких вчених, як С. Алексеев, Є. Гулієв, П. Недбайло, П. Рабінович, С. Строгович, І. Фарбер та ін.

Проте, у працях зазначених авторів питання застосування катувань розглядаються в загальному контексті, в той час як проблеми кримінально-правової охорони особи заслуговують більш детального дослідження. Зокрема, це стосується аналізу відповідності норм національного кримінального законодавства щодо заборони катувань положенням міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною.

Слід зазначити, що протягом останніх 50 років попередження катувань є одним з основних питань Організації Об'єднаних Націй, різних Європейських міжнародних організацій і установ. Цими організаціями розроблені й закріплені в міжнародно-правових документах універсальні норми, що попереджають застосування катувань.

Сучасне українське законодавство в цілому сприйняло міжнародно-правові норми, що стосуються дотримання прав людини, зокрема, права на свободу від катувань. Так, 9 листопада 1995 р. Україна підписала Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 р. Підписуючи зазначену Конвенцію, Україна усвідомлювала, що цим актом вона бере на себе зобов'язання не лише визнати, а й закріпити у своєму законодавстві та дотримуватися європейських стандартів по забезпеченню прав людини. Тому приведення внутрішнього законодавства України, у тому числі кримінального, у відповідність з нормами міжнародного права доповнило зміст національного законодавства нормами і принципами, уніфікованими і закріпленими в міжнародних договорах. В статті 28 Конституції України зазначається, що кожен має право на пошану його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [2, ст. 28]. Ця норма передбачає, що гідність людини залишається під захистом при будь-яких обставинах, в тому числі і тоді, коли її притягнуто до адміністративної відповідальності, або ж коли проти неї здійснюється кримінальне переслідування чи відбуття кримінального покарання, перебування в різного роду закритих установах, чи перебування на примусовому медичному лікуванні. Тобто притягнення особи до відповідальності або ж обмеження її в правах та свободах не має супроводжуватись жорстоким, нелюдським чи іншим поводженням, що принижує людську гідність. "Різні тортури, катування в будь-якому його вигляді як найбільш жорстокий та нелюдський вид поводження з людиною не може мати місця, в тому числі і в сфері кримінальної юстиції" [3, 48].

В той же час катування як окремих злочин раніше кримінальним законодавством України не передбачалося, незважаючи на те, що 26.01.1987 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР № 3484-XI Україною було ратифіковано (із застереженнями) Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання від 10.12.1984 р. (надалі — Конвенція). Законом № 234-XIV від 05.11.1998 року застереження України до статті 20 Конвенції були зняті.

Важливим аспектом в напрямку вдосконалення національного кримінального законодавства була спроба привести його у відповідність з нормами міжнародного права, в тому числі з положеннями вищезазначеної Конвенції. Тому вже у Кримінальному кодексі, прийнятому Верховною Радою України 5 квітня 2001 р., вперше наведено офіційне визначення катувань як суспільно-небезпечного діяння, відповідальність за вчинення якого встановлена в статті 127.

Але, аналізуючи зміст понять "катування", визначених в Конвенції та Кримінальному кодексі України, можна зробити висновок, що в розумінні міжнародних та вітчизняних законодавців сутності досліджуваного злочину є деякі суттєві розбіжності. Стаття 1 Конвенції дає наступне визначення поняття "катування". У відповідності до цього поняття "катування" означає будь-яку дію, якою будь-якій особі умисно спричиняється сильний біль або страждання, фізичне або моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи свідчення або признання, покарати його

за дію, яку скоїла вона або третя особа, або в скоєнні якої вона підозрюється, а також залякати або примусити її або третю особу, або з будь-якої іншої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання спричиняються державною посадовою особою або іншою особою, що виступає в офіційній якості, або з їх підбурювання, або з їх відома або мовчазної згоди. В це визначення не входить біль або страждання, що виникають лише внаслідок законних санкцій, невід'ємні від цих санкцій або викликаються ними випадково [4, 17].

Наведене поняття містить низку ознак, які повинні бути притаманні діянню для того, щоб воно могло бути визнане катуванням. Це наступні ознаки:

- наявність будь-якої умисної дії;
- спричинення страждання будь-якого виду та характеру;
- мета спричинення страждання — примус або покарання;
- до такої дії мають безпосереднє відношення державні посадові особи.

Незважаючи на те, що зазначена Конвенція та інші міжнародно-правові акти не містять визначення загального поняття посадової (офіційної) особи, у міжнародному праві можна знайти тлумачення понять окремих видів офіційних осіб. Зокрема, Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку, прийнятий Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 34/169 від 17.12.1979 року, має коментар, відповідно до якого термін "посадова особа по підтримці правопорядку" містить у собі всіх призначуваних або таких, що обираються, посадових осіб пов'язаних із застосуванням права, які мають поліцейські повноваження, особливо повноваження на затримку правопорушників [5, 28].

Виділення даної групи посадових осіб Генеральна Асамблея ООН пов'язує з характером виконуваних ними функцій і можливістю зловживань при здійсненні їх повноважень і, у першу чергу, можливістю застосування ними катувань та інших антигуманних видів поведінки чи покарання (ст. 5 Кодексу).

З системного аналізу змісту Конвенції можна дійти висновку про те, що її норми спрямовані на такі ситуації та випадки, коли особа з якихось причин попадає в залежність від іншої особи, яка є посадовою особою держави. Це, наприклад, такі випадки, як відбування покарання особою, затримання або арешт особи, перебування особи у відносинах підлеглості та т. ін. Отже, визначення статті 1 Конвенції проти катувань розраховано лише на те, що виконавцями таких дій повинні бути тільки представники держави.

Вітчизняне законодавство містить визначення поняття "катування", як вже вказувалось, в ст. 127 КК України. Досліджуючи диспозицію цієї статті в контексті відповідності вищеназваній Конвенції, можна бачити, що, згідно Закону України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості" № 1707-VI від 05.11.2009 р. (набрав чинності 08.12.2009 року) під "катуванням" розуміється умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб.

Частиною другою цієї статті встановлено, що ті самі дії можуть бути вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [6].

Як можна бачити, український законодавець в основу поняття "катування" покладає наряду з тотожними і дещо інші критерії, а саме:

- наявність умисної дії;
- спричинення страждання будь-якого виду чи характеру або фізичного болю;

те, щоб забезпечити можливість інспектування місць утримання осіб, а визначення того, чи є поводження з особою жорстоким та принизливим, покладається на розсуд спеціального органу — Комітету, до складу якого входять високоморальні особи.

Це положення є специфічним, оскільки саме в ньому полягає одна з суттєвих розбіжностей між вітчизняними нормативними актами та міжнародними. Пояснюється така достатньо принципова розбіжність, на нашу думку, тим, що правова доктрина, правозастосовна та правотворча діяльність України йде шляхом тотальної регламентації та врегулювання суспільних відносин. Саме цим пояснюється наявність в нашому законодавстві такої кількості нормативних актів, їх суперечливість та неузгодженість. Дійсно, за умови існування такої кількості актів (більш ніж 205 000 актів) важко собі уявити, що весь цей масив законодавства можливо привести у єдність, узгодженість та несуперечливість. Крім того, саме у зв'язку з існуванням різниці в правових доктринах України та Європи процес приведення законодавства України у відповідність з міжнародними актами йде дуже повільно та непослідовно. Приймаючи нормативний акт, який по духу відповідає міжнародним актам, ми зіштовхуємось з проблемою неможливості його реалізувати (так як принцип "розумності" в правозастосовній діяльності в Україні не спрацьовує, а якщо йти іншим шляхом, то необхідно прийняти цілу низку нормативних актів, які встановлюють механізм реалізації положень міжнародних актів). І саме на цій стадії з'являються протиріччя, невідповідності та складності, усунення яких фактично неможливе з огляду на існуючу правову доктрину.

З огляду на вищезазначене, можна сказати, що вітчизняне законодавство ще не в достатній мірі відповідає пріоритетам, які притаманні міжнародним стандартам та нормативним актам, і ця невідповідність полягає у відсутності системності, узгодженості, відсутності реальних механізмів реалізації тих положень, що у якості декларацій потрапили до національного законодавства. В той же час українське кримінальне законодавство покликане врегулювати суспільні відносини таким чином, щоб забезпечити охорону прав і свобод людини та суспільства, попередити злочини, а також захистити суспільство від злочинних посягань, виправити особу і в той же час забезпечити такі умови, які не дозволять знущатися над людиною, застосовувати до неї катування. Тому правотворча робота з цим законодавством саме в такому напрямку заслуговує необхідного продовження.

Література

1. Кримінальний кодекс України. — Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25—26, ст. 131.
2. Конституція України. — Відомості Верховної Ради України, — 1996, № 30, ст. 141.
3. Малєин Н. С. Повышение роли закона в охране личных и имущественных прав граждан // Сов. гос. и право. — 1974. — № 6. — 328.
4. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. — М.: Юрид. літ., 1990.
5. Организация Объединенных Наций. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. Тридцать четвертая сессия. — Дополнение № 46 (A/34/46) "СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы". — М., "Международные отношения", 1989. — С. 238-240.
6. Закон України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості". Офіційний веб-сайт // Законодавство України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua> — Заголовок з екрану.

О. В. Денисова, соискатель

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65068, Украина

**АНАЛИЗ СООТВЕТСТВИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО УГОЛОВНОГО
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ НОРМАМ МЕЖДУНАРОДНО-
ПРАВОВЫХ АКТОВ В ОТНОШЕНИИ ПЫТОК**

РЕЗЮМЕ

Необходимость последующего научного осмысления проблемы соответствия национального уголовного законодательства положениям международно-правовых актов, запрещающих применение пыток, будет способствовать улучшению национального механизма, направленного на предупреждение и борьбу с этим явлением, а также повлияет на совершенствование законодательства и уменьшение совершения рассматриваемого преступления в правоохранительных и уголовно-исполнительных органах.

Ключевые слова: пытки, национальное уголовное законодательство, международно-правовые акты, соответствие законодательных положений.